

આનંદઘનની આત્માનુભૂતિ

૨

*The inaudible
&
noiseless foot of Time*

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

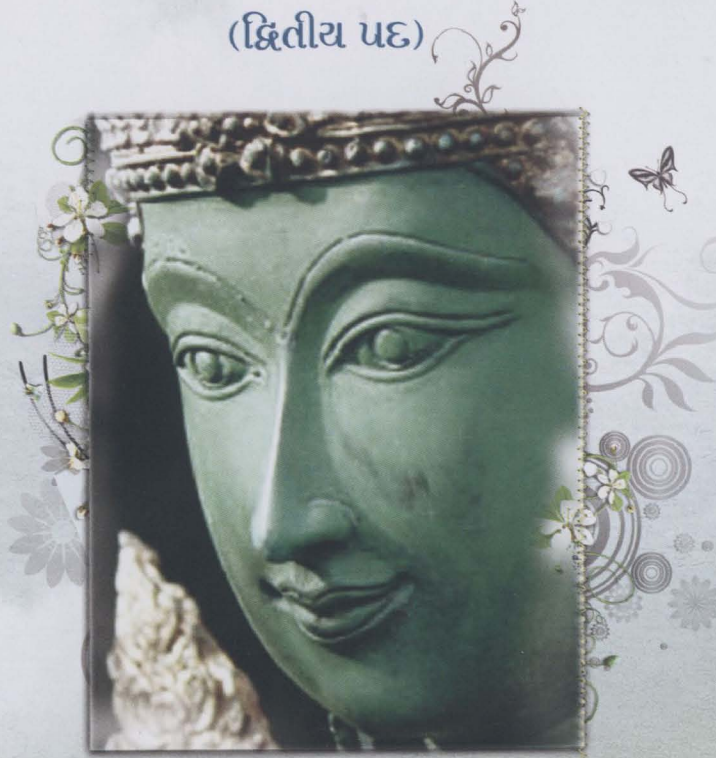
श्री प्रेम-भुवनभानु-पद्म-जयघोषसूरिसद्गुरुभ्यो नमः

श्री भुवनभानुसूरि जन्मशताब्दीमे नवलुं नजराणुं - ७८

अलगारी अवधूत श्री आनंदघनञ्जु महाराज प्रणीत पद्य पर परिशीलन

आनंदघननी आत्मानुभूति

(द्वितीय पद्य)

परिशीलनकार

प्राचीन श्रुतोद्धारक प. पू. आचार्यदिव श्रीमद्विजय उमयन्द्रसूरीश्वरञ्जु महाराजाना शिष्य

प. पू. आचार्यदिव श्रीमद्विजय कल्याणबोधिसूरीश्वरञ्जु महाराज

प्रकाशक : श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट

પુસ્તકનું નામ : આનંદધનની આત્માનુભૂતિ

મૂળ કૃતિ : અલગારી અવધૂત પ. પૂ. આનંદધનજી મહારાજ પ્રણીત દ્વિતીય આધ્યાત્મિક પદ

વિષય : 'સમય'થી સમાધિ તરફ

વિશેષતા : અકળ કળાનું એક અપૂર્વ આલોકન... સમયવિજયનું એક અદ્ભુત આલંબન... સહજ સમાધિના સોપાનરૂપ એક મનનીય કૃતિ.

વિ. સં. ૨૦૬૭ • પ્રતિ : ૨૦૦૦ • મૂલ્ય : ૧૦૦/-

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

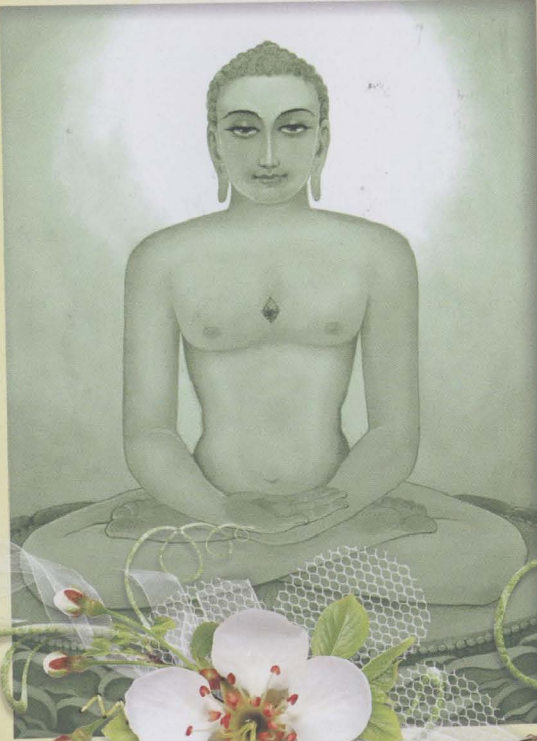
- 1) શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ, શ્રી ચંદ્રકુમારભાઈ જરીવાલા .. દુ.નં.6, બદ્રિકેશ્વર સોસાયટી, મરીન ડ્રાઈવ ઈ રોડ, મુંબઈ-400 002. ફોન : 22818390, Email : devanshjarivawala@gmail.com
- 2) શ્રી અક્ષયભાઈ શાહ .. 506, પત્ર એપાર્ટ, જૈન મંદિર કે સામને, સર્વોદયનગર, મુલુંડ (પ.). મો. : 9594555505, Email : jinshasan108@gmail.com
- 3) શ્રી બાબુભાઈ સરેમલજી બેડાવાળા .. સિદ્ધાયલ બંગ્લોઝ, સેન્ટ એન હાઈસ્કૂલ પાસે, હીરા જૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-5. મો. : 9426585904, Email : ahoshrut.bs@gmail.com
- 4) શ્રી મેહુલ જે. વારૈયા .. 401, પાર્શ્વનાથ એપાર્ટમેન્ટ, હનુમાન ચાર રસ્તા, સ્ટેટ બેંક ની ઉપર, ગોપીપુરા, સુરત-395 001. મો. : 9374717779, Email : mehuljvaraiya@gmail.com
- 5) શ્રી દિનેશભાઈ જૈન .. રૂમ નં.૮, પહેલે માળે, ૯, મલ્હાર રાવ વાડી, દાદીશેઠ અગિયારી લેન, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-400 002. મો. : 7738500031
- 6) પરેશભાઈ શાહ .. A/202, શિવકૃપા, લક્ષ્મીનારાયણ મંદિરની સામે, મથુરાદાસ રોડ, કાંદિવલી (પ.), મુંબઈ - 400 062. મો. 9820017030
- 7) મલ્ટી ગ્રાફિક્સ .. 18, Khotachi Wadi, Vardhaman Bldg., 3rd Floor, V. P. Road, Prathana Samaj, Mumbai - 4. Ph.: 23873222 / 23884222. E-mail : support@multygraphics.com

Design & Printed by : **MULTY GRAPHICS**... www.multygraphics.com

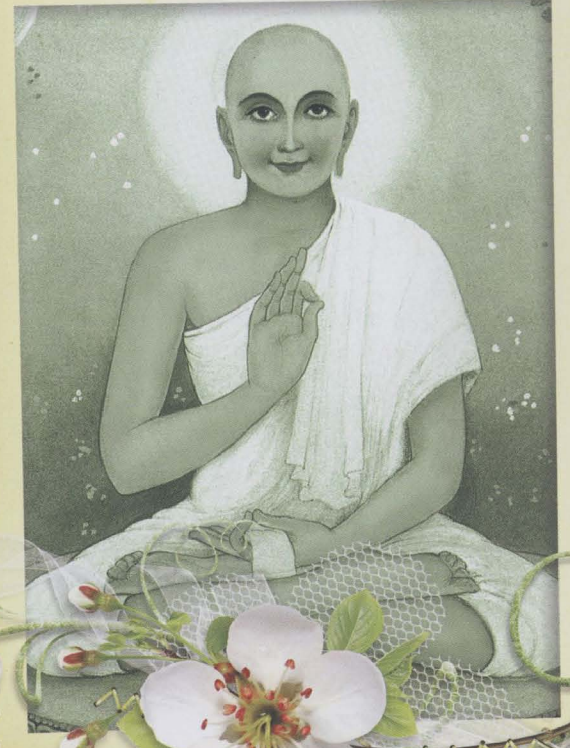
(c) Copyright held by Publisher & Author under Indian copyright act, 1957. [http://copyright.govt.in/documents/copyright rules 1957.pdf](http://copyright.govt.in/documents/copyright%20rules%201957.pdf)

Dedicated to

જેમણે સમયનો સર્વોત્કૃષ્ટ
સદુપયોગ કરી,
સમય પર વિજય મેળવ્યો,
તેમને સમર્પણ

जिन मन्दिर-जल मन्दिर-जीव मन्दिर का पुण्य प्रयाग अर्थात्
पावापुरी तीर्थ-जीवमैत्रीधाम

आत्मानुभूतिनी आ यात्रामां आपे अनेकोने सहयात्री बनाव्या,
अेना परम पुण्यथी आपनी अध्यात्मयात्रा अविरत बने
अे ज अंतरनी शुभेच्छा.

SPONSOR (सुदृढ सहयोगी)

विश्वविख्यात श्री पावापुरी तीर्थ-ज्जवमैत्री धाम निर्माता
श्री के. पी. संघवी परिवार...

K. P. SANGHVI GROUP

Name of the Entity

K. P. Sanghvi & Sons

Sumatinath Enterprises

K. P. Sanghvi International Limited

KP Jewels Private Limited

Seratreak Investment Private Limited

K. P. Sanghvi Capital Services Private Limited

K. P. Sanghvi Infrastructure Private Limited

KP Fabrics

Fine Fabrics

King Empex

શામંત્રણમ્.. આનંદયાત્રાનું..

જીવન્મુક્તિના આનંદથી મુક્તિના પરમાનંદ સુધીની
એક આનંદયાત્રા..

અનાસક્તભાવના આવિર્ભાવથી અનાકાર પદના પ્રાકટ્ય સુધીની
એક અધ્યાત્મયાત્રા..

પૂર્ણત્વની પ્રતીતિથી સંપૂર્ણત્વની પરિણતિ સુધીની
એક અનુભૂતિયાત્રા..

એટલે જ

આનંદઘનની આત્માનુભૂતિ પદ-પરિશીલન શૃંખલા.
આ શૃંખલા વિભાવોની શૃંખલાને તોડીને સ્વભાવસુખની પ્રાપ્તિ કરાવે,
આનંદઘનની અનેક જ્યોતિઓ પ્રગટાવે, સ્વરૂપરમણતાની સમાધિને શાશ્વત બનાવે,
એ જ શુભાભિલાષા સહ.

- આ. કલ્યાણબોધિસૂરિના ધર્મલાભ

रे घरियारी बाउ रे,

मत घरिय बजावे;

नर शिर बाँधत पाघरी,

तुं क्या घरीय बजावे?...१

रे घरियारी बाउ रे...

केवल काल कला कले,

वै तु अकल पावे;

अकल कला घटमें घरी,

मुज सो घरी भावे...२

रे घरियारी बाउ रे...

आतम अनुभव रस भरी,

यामे और न मावे;

आनंदघन अविचल कला,

विरला कोई पावे...३

रे घरियारी बाउ रे...

रे घरियारी बाउ रे,

मत घरिय बजावे;

नर शिर बाँधत पाघरी,

तुं क्या घरीय बजावे?...१

रे घरियारी बाउ रे...

અરે મૂર્ખ ઘડિયાળી ! તું ઘડિયાળ
નહીં વગાડ. મનુષ્યો પોતાને માથે
પાઘડી (ઘડીનો ચતુર્થાંશ) બાંધે છે,
તો પછી તું ઘડી કેમ વગાડે છે? ॥૧૧॥

આ તે કાળની વાત છે, જ્યારે
આધુનિક ઘડિયાળની શોધ થઈ ન હતી. તે
કાળે સમય જાણવા માટે પાણી ભરેલા પાત્રમાં
અતિ સૂક્ષ્મ છિદ્રયુક્ત વાટકી મુકતા હતા. અને તે
બરાબર ડુબી જાય, ત્યારે એક ઘડી (ચોવીશ મિનિટ) થાય,
એવું ચોક્કસ માપ કરતા હતા. એ પ્રમાણે એક ઘડી પૂરી થાય,
ત્યારે ઘડિયાળી ઘંટ વગાડી સમય આપતો હતો. અત્યારે જેમ
પહેરગીર કલાકે કલાકે ઘડી વગાડે છે, તેમ તે કાળે પ્રત્યેક
ઘડીએ ઘંટ વગાડવાની યોજના હતી. તથા કાચની બે શીશીમાં
અતિ સૂક્ષ્મ છિદ્ર દ્વારા એકમાંથી બીજામાં તમામ રેતી પસાર
થાય, ત્યારે ઘડી થયાનો ઘંટ વગાડતા.

એ ઘંટ વગાડનાર ઘડિયાળીને ઉદ્દેશીને અહીં કહ્યું છે,
કે ઘડિયાળી ! તું શા માટે ઘંટ વગાડે છે? લોકોને સમયનું
જ્ઞાન થાય, એ જ જો તારો ઉદ્દેશ હોય, તો પછી તારે ‘ઘડી’ના
સમયની જાણ કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે લોકો તો પોતાના
માથે જ પાઘડી બાંધે છે. માટે પા-ઘડી (૧/૪ ઘડી) જેટલા
નાના સમયનું પણ લોકોને જ્ઞાન થઈ જાય છે, તો પછી તારે
‘ઘડી’ જેટલા મોટા સમયની જાણ કરવાની શું જરૂર છે?

પાઘડીના બે અર્થ થાય છે, એક તો માથા પર પહેરાતો
ફેંટો - સાફો. અને બીજું ૧/૪ ઘડી = ઘડીનો ચોથો ભાગ.
આવા દ્વિઅર્થી શબ્દના પ્રયોગથી એક વાક્યનો બે અર્થમાં

પ્રયોગ કરવો એને કાવ્યની પરિભાષામાં શ્લેષ
અલંકાર કહેવાય છે. માણસ માથે પાઘડી બાંધે
છે, એનો અર્થ અહીં એ અભિપ્રેત છે કે એની
પાસે પા-ઘડીના સમયનું જ્ઞાન તો છે જ.
સહજ સમજાય એવી વાત છે, જેને નાના
સમયનું જ્ઞાન છે, તેને મોટા સમયનું જ્ઞાન
હોય જ. જેને પ્રત્યેક પા-પા ઘડીનું જ્ઞાન હોય,
તેને ઘડીનું જ્ઞાન હોય જ.

એક વક્તાને બોલવા માટે થોડો સમય આપવામાં
આવ્યો. વક્તાની વાણી અસ્ખલિતપણે વહેવા લાગી. વક્તાને
બોલવાનો ખૂબ ઉલ્લાસ હતો, પણ સભાને સાંભળવામાં રસ
ન હતો. ‘થોડા’ ની બદલે ‘ઘણા’ સમયને ય એ વક્તા વટાવી
ગયા. માંડ માંડ આયોજકોએ તેમને કાબુમાં લીધા. છેલ્લે
વક્તાએ ઉમેર્યું, “મેં વધારે સમય લીધો, માફ કરજો. મારી
પાસે ઘડિયાળ ન હતી.” એક સભ્યે આવેશમાં આવીને જવાબ
આપ્યો, “ઘડિયાળ ન હતી, પણ સામે કેલેન્ડર તો હતું ને?”

આપણી વાત આ છે, નાના ગાળા (ટાઈમ-પિરિયડ)
ને ન જાણી શકે, એ મોટા ગાળાને જાણે એ શક્ય છે. જે
મોટા ગાળાને જ જાણે, એને નાનો ગાળો જણાવવો પડે. પણ
હા, જે નાના-નાના ગાળાને પણ જાણે છે, એને મોટો ગાળો
જણાવવાની કોઈ જ જરૂર નથી. માટે મનુષ્ય પાઘડીને જાણે
છે, તો એને ઘડીનું જ્ઞાન આપવાની જરૂર નથી. જો તારે સમયનું
જ્ઞાન આપવું જ હોય, તો પળ કે વિપળનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ.

એક ઘડીમાં ૩૬૦૦ વિપળ હોય છે. આટલા દીર્ઘસમય
પછી તું સમયનું જ્ઞાન આપે, એનો શું અર્થ છે? એવો અહીં
આશય છે.

મહત્તા છે સમયની. એક વાર સમય
પસાર થઈ ગયો, પછી એ કદી પણ પાછો
ફરતો નથી. આજે ચૈત્ર સુદ ૨ છે. આજનો

દિવસ ફરી ક્યારે આવશે? સ્થૂલદૃષ્ટિથી એમ
કહેવાય, કે એક વર્ષે આવશે. પણ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોઈએ તો આ
દિવસ હવે અનંત કાળ પછી પણ પાછો આવવાનો નથી. જે
ચૈત્ર સુદ ૨ ગઈ, એ અન્ય હતી અને હવે જેટલી આવશે તે
અન્ય હશે.

સંયમજીવનની મર્યાદા મુજબ અમારા વિહારો ચાલતા
રહે છે. તેમાં એવું બને કે અમુક ગામ કે તીર્થમાં અમારે
પાંચ-સાત-દશ વર્ષે ફરીથી જવાનું થાય. તેના રસ્તામાં
આવતા અનેક ગામોમાં પણ એટલા સમય પછી ફરીથી
જવાનું થાય. ત્યારે એ ઉપાશ્રય-દહેરાસરમાં પહેલા
આવ્યા હતા, અહીં બેઠા હતા, આ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય
કર્યો હતો, એવી બાબતો યાદ આવે. અને એની
સાથે એક વાસ્તવિકતાની પ્રતીતિ થાય, કે

ક્ષેત્રની પુનઃસ્પર્શના શક્ય છે,

પણ કાળની પુનઃસ્પર્શના શક્ય નથી.

ક્ષેત્ર એટલે ગામ, તીર્થ વગેરે. એના એ શંખેશ્વરમાં
દશ-પંદર વર્ષ પછી ફરી આવીએ એ શક્ય છે. પણ દશ વર્ષ
પહેલા જે કાળની સ્પર્શના કરી, જે ક્ષણમાંથી પસાર થયા, એ
ક્ષણની સ્પર્શના તો હવે ક્યારે પણ શક્ય નથી. એક વિદેશી
કહેવત છે -

એકની એક નદીમાં તમે કદી

બીજી વાર પગ મુકી શકતા નથી.

નદીના જે પાણીમાં પહેલી વાર પગ મુક્યો હતો, એ
પાણી તો ક્યાંય દૂર જતું રહ્યું. હવે એમાં બીજી વાર પગ મુકવો
એ અશક્ય છે. નદીના વહેણ જેવો છે સમયનો પ્રવાહ. એ
સતત અવિરતપણે વહ્યા કરે છે. જરૂર છે વર્તમાનની પ્રત્યેક
ક્ષણને સાર્થક કરવાની, જીવનની પ્રત્યેક પળને રત્નત્રયીની
આરાધના દ્વારા સફળ કરવાની.

કરશું ધરમ નિરાંતે કહે તું ગુમાનમાં,

જે જાય છે ઘડી તે ફરીને નહીં મળે.

અવતાર માનવીનો ફરીને નહીં મળે...

Time is Money. જેઓ સંપત્તિને જ સર્વસ્વ
સમજે છે, તેઓને એ સમજાવવું છે કે સર્વસ્વ છે સમય.
માટે સમય એ જ સંપત્તિ છે. એવું કહેવાય છે, બાકી
સમયની તુલનામાં સંપત્તિ આવી શકે તેમ નથી. સમય
મહામૂલ્યવાન છે, અને સંપત્તિ તુચ્છ છે. આપણી
મહામૂલી મૂડી છે આપણી પ્રત્યેક ક્ષણ. હવે એને કઈ રીતે
વાપરવી? કમાણી કરવી કે નુકશાન કરવું? એ આપણા હાથની
વાત છે.

એક પિતાને પોતાના બે પુત્રોની પરીક્ષા કરવાનું મન
થયું. પોતાના બે ખાલી બંગલા હતા. બંને પુત્રને સો-સો
રૂપિયા આપ્યા, અને તે એક-એક બંગલો તેટલા રૂપિયાની
વસ્તુથી પૂરેપૂરો ભરી દેવો, એવો આદેશ કર્યો.

બૂબ વિચાર કર્યા પછી મોટા પુત્રે કચરાવાળાનો સંપર્ક
કર્યો, કચરાનો તો નિકાલ જ કરવાનો હતો, તેનું કોઈ મૂલ્ય ન
હતું, પણ ખટારાઓમાં ભરીને કચરો લાવવામાં આવ્યો, તેમાં
જ સો રૂપિયા વપરાઈ ગયા. આખો બંગલો ઠસોઠસ કચરાથી
ભરાઈ ગયો.

નાના દિકરાએ પણ ખૂબ વિચાર કર્યો. એ બજારમાં જઈને સો રૂપિયાના દીવા અને ધૂપસળીઓ લઈ આવ્યો. બંગલામાં આવીને દીવા અને ધૂપસળીઓ પ્રગટાવી. પ્રકાશ અને સુવાસનું એક સામ્રાજ્ય આખા બંગલામાં વ્યાપી ગયું.

બંને પુત્રોએ પિતાને સમાચાર આપ્યા કે, 'આપના આદેશનું પાલન થઈ ગયું છે.' પિતા મોટા પુત્રને આપેલા બંગલે ગયા. હજી તો કંપાઉડમાં પગ મુકે છે, ત્યાં દુર્ગંધથી માથુ ફાટી ગયું. છી... છી... છી... આ શું? પુત્રે પરિસ્થિતિ જણાવી. પિતાએ દરવાજેથી જ વિદાય લીધી. પહોંચ્યા નાના પુત્રને આપેલા બંગલે. હજી તો રસ્તા પરથી કંપાઉડમાં પ્રવેશ પણ કર્યો ન હતો, ત્યાં તો સમસ્ત વાતાવરણ મહેંક મહેંક થઈ રહ્યું છે, એવી પ્રતીતિ થઈ. આગળ જતાં જતાં તો મન પ્રકુલિત થઈ ગયું. બંગલામાં પ્રવેશ કર્યો અને દીવાઓના તેજથી પ્રભાવિત થઈ ગયા. ધૂપસળીઓની સુરભિથી મન તરબતર થઈ ગયું.

પરીક્ષાનું પરિણામ કહેવાની કોઈ જરૂર નથી. આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય એ છે કે આપણને મળેલી પ્રત્યેક ક્ષણ બંગલા જેવી છે. કોઈ ક્ષણ ખાલી રહેતી નથી. યા તો એ કચરાથી ભરાય છે, અને યા તો એ પ્રકાશ અને સુવાસથી ભરાય છે. એને દુષ્પ્રવૃત્તિના કચરાથી ભરવી એ પણ આપણા હાથની વાત છે, અને એને સત્પ્રવૃત્તિના પ્રકાશ અને સુવાસથી ભરવી એ પણ આપણા હાથની વાત છે.

સમ્યક્જ્ઞાન એ પ્રકાશ છે, અને સમ્યક્ચારિત્ર એ સુવાસ છે. જેનાથી આ બેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ છે સમ્યગ્દર્શન. 'ક્ષણ'ની સાર્થકતા છે રત્નત્રયીની આરાધનામાં. 'કાળ'ની સફળતા છે આત્માની સાધનામાં. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે -

જા જા વચ્ચે રચણી, ન સા પડિનિયત્તઈ।
અહમ્મં કુળમાણસ્સ, અહલા જંતિ રાઈઓ।।
જા જા વચ્ચે રચણી, ન સા પડિનિયત્તઈ।
ધમ્મં ચ કુળમાણસ્સ, સહલા જંતિ રાઈઓ।।

જે જે રાતો જાય છે, તે તે રાત્રિઓ પાછી આવતી નથી. માટે જે અધર્મ કરે છે, તેની રાત્રિઓ નિષ્ફળ જાય છે. જે ધર્મ કરે છે, તેની રાત્રિઓ સફળ થાય છે.

યાદ કરીએ પ્રભુ વીરનું આ વચન -

સમયં ગોયમ ! મા પમાયણ

ગૌતમ ! તું સમયમાત્રનો પણ પ્રમાદ ના કરીશ. ક્ષણ એ સમયનું સૌથી નાનું પ્રમાણ છે, એ એક ગેરસમજ છે. આધુનિક વિજ્ઞાને એવી ઘડિયાળો પણ શોધી છે કે જેમાં સેકંડનો હજારમો ભાગ પણ બતાવવામાં આવે છે. વિશિષ્ટ સ્પર્ધા-કાર્યક્રમોમાં આવી ઘડિયાળનો ઉપયોગ પણ કરવામાં આવે છે. પણ વિજ્ઞાન એ અધૂરું છે. એ ગમે તેટલો પ્રયાસ કરે, તો ય એ કેવળજ્ઞાનની તોલે આવી શકવાનું નથી. દેડકો ગમે તેટલું કૂદે, ગમે તેટલા ઉંચા કૂદકા લગાવે, તો ય એ કદી સૂરજને આંબી શકે ખરો?

સેકંડનો હજારમો ભાગ તો દુનિયાએ ય જોઈ લીધો છે. આગળની વાત કરું તો માનો કે ૧ લાખ કાગળોનો થપ્પો રાખવામાં આવ્યો છે. ઉત્કૃષ્ટ ગુણવત્તાવાળી બંદૂકથી એના પર

ગોળી ચલાવવામાં આવી. એક જ સેકંડમાં ગોળી છેક છેલ્લા કાગળ સુધી પહોંચી ગઈ. હવે એમાં જ્યાં સુધી ગોળી પહેલા કાગળમાંથી પસાર નથી થઈ, ત્યાં સુધી બીજા કાગળમાંથી પસાર ન થઈ શકે. માટે પહેલા કાગળમાંથી પસાર થવાનો કાળ અલગ છે. અને બીજા કાગળમાંથી પસાર થવાનો કાળ અલગ છે. એ રીતે ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા... દરેક કાગળમાંથી પસાર થવાનો કાળ અલગ અલગ છે. આ રીતે એક સેકંડના એક લાખ ભાગ સિદ્ધ થાય છે.

આનો કોઈ ઈન્કાર કરી શકે તેમ નથી. આ તો આપણા જેવા અલ્પબુદ્ધિઓ પણ પ્રત્યક્ષ સમજી શકે, તેવી વાત છે. કેવળજ્ઞાનની પ્રજ્ઞામાં તો સેકંડનો એના કરતા પણ ખૂબ ખૂબ સૂક્ષ્મભાગ પ્રત્યક્ષ હોય છે.

परमनिरुद्धकालः समयः

એમાં જે અત્યંત સૂક્ષ્મ ભાગ, કે જેમાં હવે કોઈ ભાગ ન થઈ શકે, એવો સૂક્ષ્મતમ કાળ સમય કહેવાય છે.

પ્રભુ વીર કહે છે - 'એટલા કાળનો પણ પ્રમાદ ન કરશો.' પ્રમાદ એટલે વર્તમાન ક્ષણનો દુરુપયોગ કરવો. પ્રમાદ એટલે સોનાની થાળીમાં વિષ્ટા ભરી દેવી. પ્રમાદ એટલે આલીશાન બંગલામાં કચરો ભરી દેવો. પ્રમાદ એટલે જીતની શક્યતાને જાણી જોઈને હાથે કરીને હારમાં પલટાવી દેવી. ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે -

प्रमादो मृत्युः

પ્રમાદ એ જ મૃત્યુ છે.

વ્યવહારદૃષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રમાદ એ અનંત મરણોનો હેતુ છે. આપણા અનંત જન્મ-મરણોના મૂળમાં હતો પ્રમાદ. માટે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને પ્રમાદને મૃત્યુ કહ્યું છે. જેમ કે પાણી એ જીવનનું કારણ છે. તો એવું કહેવાય છે કે 'જલ હી જીવન है।' વ્યવહારનય ઉપચારને માને છે. માટે પ્રસ્તુતમાં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર વ્યવહારનયને આધારે થયો છે.

નિશ્ચય નય તો આવા ઉપચારને માનતો નથી. તો ય નિશ્ચયદૃષ્ટિથી પણ આ વાક્ય ઘટી શકે છે. સાધક સાધના કરતો અટકી જાય એનું નામ પ્રમાદ. પ્રમાદથી સાધક સાધક રહેતો નથી. સાધકનું સાધક તરીકે મટી જવું, સાધક તરીકે મૃત્યુ પામવું એનું નામ પ્રમાદ. માટે પ્રમાદ એ મૃત્યુ છે.

'સમરાદિત્ય કથા'માં પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ આના કરતાં પણ આગળની વાત કહી છે -

अवि य भक्खियत्वं विसं ण पुण कायव्वो पमाओ।

પ્રમાદ કરવો એ વિષભક્ષણ કરવા કરતા પણ વધુ ભયંકર બાબત છે. જ્યારે એક સમયનો પણ પ્રમાદ ત્યાજ્ય છે, એક-એક સમય પૂર્ણ જાગૃતિમાં રહેવાનું છે, ત્યારે અધિક કાળની ગફલતનો પ્રશ્ન જ ક્યાં આવે છે? કે તેના માટે ઘડિયાળીને ઘંટ વગાડવો પડે? બીજી વાત એ છે કે ઘડિયાળીનો પ્રયાસ જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિમાં હાસ્યાસ્પદ છે. આનંદઘનજી મહારાજ પદના મધ્યભાગમાં આ જ રહસ્યનું પ્રકાશન કરી રહ્યા છે.

केवल काल कला कले,
वै तु अकल पावे;
अकल कला घटमें घरी,
मुज सो घरी भावे...२

रे घरियारी बाउ रे...

એ ઘડિયાળી તો માત્ર બાહ્ય કાળને જણાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. પણ અંતરમાં રહેલી ન કાળી શકાય, તેવી બીજી કળાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એ અકળ કળાને બતાવનારી ઘડી તો અંતરમાં જ રહેલી છે, અને મને તો તે જ ઘડી પસંદ છે.

(વૈ = પણ, અકલ = ન કળી શકાય તેવી, ઘટમે = અંતરમાં, ભાવે = પસંદ આવે છે.)

પૂર્વકાળમાં રેતી કે પાણીના પ્રયોગથી મનુષ્યે ઘડિયાળનું યંત્ર બનાવ્યું. બરાબર ચોક્કસાઈથી એ ઘડિયાળે કાળ બતાવ્યો. તેને અનુસારે ઘડિયાળીએ પણ બરાબર ઘંટ વગાડી દીધો.

આધુનિક કાળમાં ઇલેક્ટ્રીસીટી, સેલ, સોલાર, ચાવી વગેરે અનેક પરિબળોથી ચાલતી અનેક ઘડિયાળોની શોધ થઈ છે. જોઈ જોઈને કદાચ માણસ થાકી જાય એટલા મોડલો નીકળ્યા હશે. સાંભળતા સાંભળતા પાર જ ન આવે, એટલી જાતના ડંકાઓ અને ટોન નીકળ્યા હશે. કલાકે-કલાકે સમયની જાણ કરવાની પદ્ધતિઓ; પ્રસ્તુતિઓ અને અભિવ્યક્તિઓની કદાચ ભરમાર નીકળી હશે.

જેટલું આશ્ચર્ય આ કાળના લોકોને આજની ઘડિયાળોનું છે. એટલું આશ્ચર્ય પૂર્વકાળના લોકોને પૂર્વની ઘડિયાળોનું હશે. બંને કાળના લોકો તે તે ઘડિયાળોની શોધ કરનારાઓને શાબાશી આપતા હશે અને તેમની પ્રશંસા કરતા હશે. પણ આનંદઘનજી મહારાજ કાંઈક બીજી જ વાત કરી રહ્યા છે. આ અવધૂતને એ ઘડિયાળોમાં કોઈ રસ નથી. એ ઘડિયાળો એમને સાવ જ તુચ્છ લાગે છે. આનંદઘનજી મહારાજનો એક વેધક પ્રશ્ન એ છે કે એ ઘડિયાળો ને એ ઘડિયાળીઓ બતાવી

બતાવીને શું બતાવી શકશે? માત્ર ને માત્ર બાહ્ય કાળનો અંશ.

સેકન્ડ-મિનિટ-પા કલાક-અડધો કલાક-કલાક વગેરે કાળનો અંશ છે. અંશને કળા પણ કહેવાય છે. એના સિવાય ઘડિયાળ કે ઘડિયાળી બીજું કાંઈ જ બતાવી શકતો નથી.

કેવલ કાલ-કલા કલે

એક તો એનો વિષય સીમિત છે, અને બીજું આત્મ-કલ્યાણ માટે નિરુપયોગી છે. કાળ-કળાને જાણવાથી મનુષ્યને કોઈ પ્રશસ્ત પરિણામ મળતું નથી. ઘણાને ટેવ હોય, થોડી થોડી વારે ઘડિયાળ જોયા કરે. ત્રણ વાગ્યા... સવા ત્રણ થયા... ત્રણ ને વીશ થઈ... સાડા ત્રણ થયા... પણ આ 'જાણ' રાખવાનો ફાયદો શું?

હમણા એક નૂતન દીક્ષિત મહાત્મા સાથે આવી જ વાત થઈ. એ મહાત્માને ગૃહસ્થપણમાં વારંવાર ઘડિયાળ જોવાની આદત હતી. દીક્ષા પછી તેમની નજર ઉપાશ્રયની દીવાલો પર ઘડિયાળને શોધતી હોય, ક્યારેક મને કહે પણ ખરાં કે “અહીં ઘડિયાળ નથી, કેટલા વાગ્યા હશે?” મેં કહ્યું, “જાણીને કામ શું છે?” એક ‘સૂત્ર’ અપનાવી લો - ‘ટાઈમ જોવાથી ટાઈમ બગડે’.

પ્રભુએ એવું જીવન અને એવી પદ્ધતિ આપી છે, કે જેમાં ઘડિયાળની જરૂર નથી. સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારા એ પ્રાકૃતિક ઘડિયાળ છે, એના દ્વારા શ્રમણો પોતાના આવશ્યક કાર્યો ચોક્કસ સમયે કરી શકે છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં નક્ષત્ર પરથી સમય જાણવાની પદ્ધતિ બતાવી છે. પણ હા, જો શ્રમણ એનો ઉપયોગ પણ આવશ્યકતાથી વધુ કરે, આવશ્યક કાર્ય સિવાય પણ માત્ર ‘જાણ’ માટે કરે, તો એ પણ સમયનો વેડફાટ જ છે.

ચાહે કોઈ પણ જાતની ઘડિયાળ હોય. એ વધુમાં વધુ

શું કરી શકે? વધુમાં વધુ એનું સામર્થ્ય કેટલું? માત્ર કાળ-કળા જણાવવાનું.

કલ્યત્ત ઇતિ કલા

જેને કળી શકાય એનું નામ કળા. ઘડિયાળ કળા બતાવે છે, પણ જે અકળ છે, તેને ઘડિયાળ બતાવી શકતી નથી.

ન કલ્યત્ત ઇત્યકલમ્

જેને કળી ન શકાય, જાણી ન શકાય, તેનું નામ અકળ. અકળ છે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ, અકળ છે આત્મિક ગુણસમૃદ્ધિ. અકળ છે આત્માના અનંત જ્ઞાન-સુખ આદિ પર્યાયો. પરમાત્મ પંચવિંશતિકામાં મહોપાધ્યાયજીએ કહ્યું છે -

યતો વાચો નિવર્તન્તે, ન યત્ર મનસો ગતિઃ।

શુદ્ધાનુભવસંવેદ્યં, તદ્દરૂપં પરમાત્મનઃ।।૪।।

જ્યાંથી વાણીઓ પાછી ફરે છે, જ્યાં મનની ગતિ નથી, માત્ર શુદ્ધ અનુભવથી જેનું સંવેદન કરી શકાય, તેવું પરમાત્માનું રૂપ છે.

ચાહે કરોડો કરોડો પાના ભરીને સાહિત્ય કેમ ન લાખવામાં આવે? આત્મસ્વરૂપને સંપૂર્ણ રીતે જણાવવામાં તે અસમર્થ છે. ચાહે હજારો જન્મો સુધી સતત આત્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવામાં આવે, આત્મસ્વરૂપની સંપૂર્ણ રજુઆત થવી શક્ય નથી. કારણ કે આત્મસ્વરૂપ એ વાણીનો વિષય નથી. કદાચ વર્ષો સુધી આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવામાં આવે, તો પણ તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવું શક્ય નથી. કારણ કે આત્મસ્વરૂપ એ મનને પણ અગમ્ય છે. આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે -

સવ્વે સરા નિયદ્વંતિ તક્કા જત્થ ન વિજ્જહ

મહ્ઠ તત્થ ન ગાહિયા।।૧-૫-૬।।

આ એક એવું પરમ તત્ત્વ છે, કે જ્યાંથી સર્વ શબ્દો

પાછા ફરે છે. જેનું વિશ્લેષણ કરવામાં તર્કો સમર્થ થતા નથી. અને મતિ જેનું અવગાહન કરી શકતી નથી. તો પછી આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન શી રીતે થઈ શકે? મહોપાધ્યાયજી પોતે જ એનો જવાબ આપે છે - શુદ્ધાનુભવસંવેદ્યમ્ - શુદ્ધ અનુભવથી આત્માનું સંવેદન શક્ય છે.

અકલ કલા ઘટ મેં ઘરી

આ શુદ્ધ અનુભવ એ જ આંતરિક ઘડિયાળ. એ અકળ કળાને બતાવે છે. અકળ કળા એટલે શુદ્ધ આત્મા. અકળ કળા એટલે પરમાત્મા. પરમાત્મા ખરેખર બીજા કોઈ ઉપાયોથી જણાઈ શકે એમ નથી. સાત નયો અને તેના અસંખ્ય ભેદરૂપ નયવાદો પણ પરમાત્મસ્વરૂપનો સ્પર્શ કરી શકતા નથી. પરમાત્મ પંચવિંશતિકામાં કહ્યું છે -

ધાવન્તોઽપિ નયા નૈકે,

તત્સ્વરૂપં સ્પૃશન્તિ ના

સમુદ્ર ઇવ કલ્લોલાઃ,

કૃતપ્રતિનિવૃત્તયઃ।।૮।।

અનેક નયો દોટ મૂકે, તો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપનો સ્પર્શ કરી શકતા નથી. જેમ સમુદ્રમાં મોજાઓ ઘણી દોડધામ કરે, તો પણ દોડી દોડીને તેઓ પાછા ફરે છે, તેમ નયવાદો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપનો સ્પર્શ કર્યા વિના પાછા ફરે છે.

નાનકડો પીનુ. રવિવારે ચોપાટી ફરી આવ્યો. રાતે પાડોશના છોકરાઓ સાથે રમવા ગયો. ચાર-પાંચ વર્ષના છોકરા. પીનુએ તેમને કહ્યું, “આજે તો મેં દરિયો

જોયો. કેટલું બધું પાણી જોયું.” પેલા છોકરાઓએ કદી દરિયો જોયો ન હતો. તેઓ તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા... “એમ? કેટલો મોટો હતો દરિયો?”

પીનુએ પોતાના બંને હાથ પહોળા કર્યા અને કહ્યું, “આટલો મોટો”. પીનુના હાથ ત્રણ ફૂટથી વધારે પહોળાઈ બતાવી શકે તેમ નથી. જ્યારે દરિયાની પહોળાઈ હજારો કિલોમીટરોને પણ વટાવી ગઈ છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતાં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે અમે તો આ ‘પીનુ’ના સ્થાને છીએ. શુદ્ધ અનુભવ દ્વારા અમે આત્મસ્વરૂપની અનુભૂતિ જરૂર કરી. પીનુ જેમ ચોપાટીએ જઈ આવ્યો, એમ અમે પણ શુદ્ધ અનુભવના માધ્યમે આત્મગુણોની અનુભૂતિયાત્રા કરીએ છીએ. પણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવું, એ અમારા ય ગજા બહારની વાત છે.

स्वयं वेद्यं हि तद् ब्रह्म, कुमारी स्त्रीसुखं यथा।

अयोगी न विजानाति, सम्यग् जात्यन्धवद्घटम्॥

કુંવારી કન્યા પરણેતર સ્ત્રીના સુખને ન જાણી શકે, તેમ જે યોગી નથી તે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને ન જાણી શકે. કારણ કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ માત્ર સ્વાનુભવથી ગમ્ય છે. જેમ જન્મથી અંધ વ્યક્તિ માટલા વગેરે પદાર્થોને બરાબર જાણી ન શકે, તેમ સ્વાનુભવરહિત વ્યક્તિ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને ન જાણી શકે.

अकल कला घट में घरी

આત્મામાં રહેલી સ્વાનુભવશક્તિ એ આંતરિક ઘડિયાળ છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની અકળ કળા પણ તેનાથી કળી શકાય છે.

उपनिषदो कहे छे -

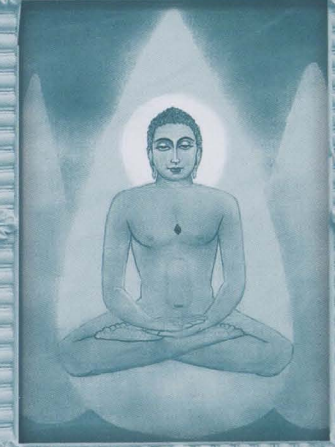
ज्ञात्वा तं मृत्युमत्येति नान्यः पन्थाऽस्ति मुक्तये।

મૃત્યુ પર વિજય મેળવવાનો એક માત્ર માર્ગ છે આત્મજ્ઞાન. મુક્તિ મેળવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

સારામાં સારી ઘડિયાળ રાખતો માણસ સમયનો ખરાબમાં ખરાબ

बात यह है कि
अनुभूतियाँ बाते नहीं हैं,
असल में विचार भी
शब्दों के फन्दे में आते नहीं हैं।

*It's Subject of
experience only.*

ઉપયોગ કરતો હોય, એવું બની શકે છે. ચોક્કસમાં ચોક્કસ સમય બતાવતી હોય, તેવી ઘડિયાળ રાખનાર વ્યક્તિ પણ બિલકુલ ચોક્કસાઈ વિનાનું જીવન જીવતી હોય, તે શક્ય છે. ટૂંકમાં સારી ઘડિયાળ કે સમયનું ચોક્કસ જ્ઞાન આત્કલ્યાણ કરવામાં ઉપયોગી થતું નથી.

આત્મકલ્યાણ તો કરે છે આંતરિક ઘડિયાળ અને તેના દ્વારા થતું અકળ કળાનું જ્ઞાન.

अकल कला घट में घरी

Knowledge is wealth... knowledge is first... આવા સૂત્રો આજે પ્રચલિત બન્યા છે. શિક્ષા-અભિયાનોએ આજે જોર પકડ્યું છે. સર્વત્ર શિક્ષણ પ્રત્યે અત્યંત ઉપાદેય બુદ્ધિ વ્યાપી ગઈ છે. નર્સરી ને કે.જી.માં ભણતા બાળકથી માંડીને યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થી સુધીના બધાના મન પર ભણતરનો મોટો ભાર છે. એટલું જ નહીં, તેમના માતા-પિતાઓ પણ તેમના ઘરકામ (હોમ વર્ક), પરીક્ષાઓ વગેરે માટે અત્યંત ચિંતિત છે. પુત્ર ભણશે નહીં તો ભૂખ્યો રહેશે-કુંવારો રહેશે, આવો વ્યક્ત કે અવ્યક્ત ભય માતા-પિતાઓને સતાવી રહ્યો છે.

એક યુવાન વ્યવસાય કરીને રાતે ઘરે આવ્યો. જમવા બેઠો. પત્નીએ પીરસતા પીરસતા કહ્યું કે, “આજે મોંટુ હોમવર્ક કર્યા વિના સુઈ ગયો છે.” યુવાને નજર ફેરવી. માંડ ચાર વર્ષનો મોંટુ ઘસઘસાટ સૂઈ રહ્યો હતો. યુવાનનો પિત્તો ગયો. જમતા જમતા વચ્ચેથી ઊભો થઈ ગયો. તમાચ મારીને મોંટુને ઉઠાડ્યો. ગાળા-ગાળી કરી દીધી. મોંટુ તો બિચારો ડઘાઈ જ ગયો. ભેકડો તાણીને રડવા લાગ્યો. યુવાનનો ગુસ્સો હજી પણ શાંત થયો ન હતો. એણે ખરાબ રીતે મારપીટ શરૂ કરી. હજી એની પત્ની વચ્ચે પડીને અટકાવે, તેની પહેલા યુવાને

સગા દીકરાના માથાના વાળ પકડીને માથું જોરથી દીવાલ સાથે અટકાવ્યું. કળી જેવો કોમળ એ બાળક... ખોપરી ત્યાં ને ત્યાં ફાટી ગઈ. બાળક તરફડી તરફડીને મરી ગયો. મા-બાપ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડ્યા, પણ હવે શું થાય?

આપણી વાત આ છે કે વ્યવહારિક શિક્ષણ એટલે અતિ અતિ અતિ ફરજિયાત. એના વિના ચાલે જ નહીં, એવી માન્યતા સાર્વત્રિક બની છે. પણ વાસ્તવિકતા આનાથી વિપરીત છે. જેના વિના ચાલે જ નહીં, એ છે આત્મજ્ઞાન. જે અત્યંત અનિવાર્ય હોય, એ છે આત્મજ્ઞાન. અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં મહોપાધ્યાયજીના વેધક શબ્દો છે -

જ્ઞાતે હ્યાત્મનિ નો ભૂયો, જ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે।

अज्ञाते पुनरेतस्मिन्, ज्ञानमन्यन्निरर्थकम्॥१८-२॥

એક વાર આત્મજ્ઞાન થઈ જાય, ત્યારે બીજું કોઈ જ્ઞાન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પણ જો આત્મજ્ઞાન ન થાય, તો બીજું બધું જ્ઞાન નિરર્થક છે.

નડિયાદમાં એક અજૈન છોકરો મારી પાસે આવ્યો. ૧૮ વર્ષની ઉંમર. મેં પૂછ્યું, “શું કરે છે?” એ કહે “વકીલાતનો કોર્સ કરું છું.” “કેટલા વર્ષનો?” “૮ વર્ષનો.” આ જવાબ સાંભળીને હું તો ચોંકી ગયો, “૮ વર્ષ?” “હા, તેમાં ૧૫૬ દેશોના કાયદા ભણવાના હોય. તેની ડિગ્રી મળે, પછી મલ્ટી નેશનલ કંપનીઓ સલાહકાર તરીકે નિમણૂક કરે.”

૨૬ વર્ષની ઉંમર સુધી વ્યવહારિક શિક્ષણ ચાલે. તેમાં ૧૫૬ દેશોના કાયદાઓની આંટી ઘૂંટીને મગજમાં બળજબરીથી ભરવાની. સામાન્ય ભાષામાં કહીએ, તો મગજનું દહીં કરવાનું. તેના પછી ૫૫૫ જ્યાં સુધી શારીરિક-માનસિક શક્તિ રહે, ત્યાં સુધી આ જ આંટીઘૂંટીઓમાં રમતા રહેવાનું. આપણે

જ્યાં પણ વ્યવહારિક અભ્યાસ લેતા હતાં, તે શાળાના મકાનને યાદ કરીએ, તેના બિલ્લા, પ્રતિક કે કાગળોને યાદ કરીએ. એમાં ક્યાંક ને ક્યાંક આ સૂત્ર લખ્યું હશે -

સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે

જ્ઞાન તે છે, જે મોક્ષનું કારણ બને.

આ સૂત્ર કોણે નહીં વાંચ્યું હોય? એ પ્રશ્ન છે, તો આ સૂત્રનું તાત્પર્ય કોણ સમજ્યું હશે, એ પ્રશ્ન છે. જો એનું તાત્પર્ય બરાબર સમજાઈ જાય, તો બીજી વાર એ શાળામાં પગ મુકતા પહેલા એ વ્યક્તિ સો વાર વિચાર કરે.

બહુ મોટી સમસ્યા એ છે કે જેને Knowledge - જ્ઞાન માન્યું છે, એ વાસ્તવમાં જ્ઞાન છે ખરું? એને જ્ઞાન કહી શકાય ખરું? ઉપરોક્ત સૂત્ર તો સ્પષ્ટ કહે છે, કે જેનાથી મોક્ષ મળે એ જ્ઞાન. જ્યારે આજના શિક્ષણો તો બંધનવૃદ્ધિના જ કારણ બને છે. એને જ્ઞાન શી રીતે કહી શકાય? એ તો તદ્દન મિથ્યાજ્ઞાન છે, અજ્ઞાન છે.

આવા અજ્ઞાન પાછળ દુનિયા આખી દોડી રહી છે. એના ખાતર જીવનના સુવાર્ણકાળને વેડફી રહી છે. માતા-પિતાઓ પુત્રને 'અજ્ઞાની' અને 'બંધનગ્રસ્ત' બનાવવા ખાતર આકાશ-પાતાળ એક કરી રહ્યા છે. આ કેવી વિચિત્રતા ! પુત્ર આત્મજ્ઞાની બને, બંધનમુક્ત થાય, શાશ્વત સુખ પામે, આવી ઈચ્છા અને પ્રયત્ન જેમનામાં હોય, તેમને સાચા માતા-પિતા કહી શકાય. કારણ કે સાચા માતા-પિતા પુત્ર સુખી જ થાય, દુઃખી ન થાય એવું જ ઈચ્છતા હોય છે. અને સુખનો આધાર આત્મજ્ઞાન છે.

મહોપાધ્યાયજીએ ૧૨૫ ગાથાના સ્તવનમાં કહ્યું છે -

આતમ અજ્ઞાને કરી જે ભવદુઃખ લહીએ,
આતમજ્ઞાને તે ટળે એમ માની સદહીએ.

સમગ્ર સંસારના સર્વ દુઃખોનું મૂળ કાંઈ હોય, તો એ છે આત્માનું અજ્ઞાન. આ દુઃખને દૂર કરવાનો એક માત્ર ઉપાય છે આત્માનું જ્ઞાન. આત્મા એટલે આપણે પોતે. આત્મા એટલે સ્વસ્વરૂપ. જ્યાં સુધી સ્વસ્વરૂપનું દર્શન ન થાય, ત્યાં સુધી સ્વહિતની પ્રવૃત્તિ શક્ય નથી. સમગ્ર નાસ્તિકવાદ 'સ્વ'ના અજ્ઞાન પર ઊભો છે અને સમસ્ત આસ્તિકવાદ 'સ્વ'ના જ્ઞાન પર ઊભો છે.

હું કોણ? હું જડ શરીર નથી. હું ચૈતન્યમય આત્મા છું. હું શરીરથી ભિન્ન છું. લાંબો, ટૂંકો, પતલો, જાડો, ગોરો, કાળો, રોગી, નીરોગી, બાળ, વૃદ્ધ આ બધા શરીરના પર્યાયો છે. આ પર્યાયો સાથે મારે કોઈ સંબંધ નથી. મારા પર્યાયો છે શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર. અષ્ટાવક્રગીતામાં કહ્યું છે -

નાહં દેહો ન મે દેહ:

હું શરીર નથી, મારું શરીર નથી. જડ સાથે મારે કોઈ લેવા-દેવા નથી. એક વાર અંતઃકરણથી આ સંવેદન થાય એટલે બેડો પાર થયો એમ સમજ લો. સમાધિતંત્રમાં કહ્યું છે -

દેહાન્તરગતેર્બીજં દેહેડસ્મિન્નાત્મભાવના।

બીજં વિદેહનિષ્પત્તે - રાત્મન્યેવાડસ્મભાવના।।

જીવ એક શરીર છોડીને બીજું શરીર ગ્રહણ કરે છે, અનાદિકાળથી એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં ભટકે છે, તેનું કારણ છે આ શરીર 'હું' છું, એવી ગેરસમજ. શરીર એ જ આત્મા છે એવા મિથ્યાજ્ઞાનને કારણે જ ભવભ્રમણનો અંત આવતો નથી. આત્મા જ 'હું' છું, આવું જ્ઞાન થાય, સમ્યક્

સમજ પ્રગટે, તેના પછી જ દેહરહિત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષનું કારણ છે આત્મજ્ઞાન.

ન્યાયાવલિમાં એક ન્યાય છે ‘અહિભુક્કૈવર્તક’ ન્યાય. આ ન્યાય પાછળ એક રોચક કથા છે. કેફી દ્રવ્ય ખાનાર એક માણસ વહાણમાં ચડ્યો. ત્યાં ઘણા બધા માણસોને જોઈને ગભરાયો, કે આમાં હું ખોવાઈ જઈશ. જ્યાં ટોળું હોય, ત્યાંથી એ દૂર ભાગવા લાગ્યો. કોઈ સાવ ખાલી જગ્યા મળે, એની શોધ કરવા લાગ્યો. પણ લોકો તો આવતાં જ જાય છે. ખાલી જગ્યાઓ ભરાતી જાય છે. પેલો બિચારો આમથી આમ દોડ્યા કરે છે. છેવટે કોઈ જગ્યા ખાલી ન રહી, ત્યારે એ ખૂબ મુંઝાઈ ગયો. “આટલી ભીડમાં હું નક્કી ખોવાઈ જ જઈશ.” એવો ભય એને સતાવવા લાગ્યો. ખૂબ મથામણ કર્યા પછી એને એક ઉપાય સૂઝ્યો. એણે પોતાના ડાબા પગમાં એક દોરો બાંધી દીધો. એના મનને શાંતિ થઈ ગઈ. થોડી વારમાં તો એ ઘસઘસાટ સૂઈ ગયો.

બન્યું એવું કે બીજો એક માણસ ક્યારનો આ તમાશો જોતો હતો. એને ટીખળ કરવાનું મન થયું. એણે એ દોરો પોતાના ડાબા પગમાં બાંધી દીધો અને એની બાજુમાં બેસી ગયો. એ માણસ જ્યારે જાગ્યો, ત્યારે સૌથી પહેલા એણે પોતાના ડાબા પગ પર નજર કરી. દોરો ન દેખાયો. એ ખૂબ જ ગભરાઈ ગયો. ચારે બાજુ નજર દોડાવવા લાગ્યો. જોતા જોતા બાજુમાં નજર કરી. તે ટીખળીના પગમાં દોરો જોયો અને એને ‘હાશ’ થઈ ગઈ. એ સ્વસ્થ થઈ ગયો. થોડી વાર પછી એ ટીખળીને કહેવા લાગ્યો, “જે તું છે, તે હું છું અને જે હું છું, એ તું છે.”

તે ટીખળીએ એની વાતનો સાફ ઇન્કાર કરી દીધો, એટલે એ ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયો, મોટે અવાજે બોલવા લાગ્યો,

“જે તું છે, તે...” લોકો ભેગા થઈ ગયા. વહાણમાં આવું નાટક જોવા ક્યાં મળવાનું હતું?

ટીખળી હસતો જાય છે. પેલો બહાવરો બનતો જાય છે. સતત એક વાત રટતો જાય છે, “જે તું છે, તે...” છેવટે ટીખળીએ પેલો દોરો એના પગમાં બાંધી દીધો. એ શાંત થઈ ગયો. ‘તું હું નથી, હું જ હું છું.’ એવું ભાન એને થઈ ગયું. નાટકનો અંત આવ્યો.

‘શરીર હું છું’ આ માન્યતા સંસારનાટકનું ઉદ્ગમબિંદુ છે. સર્વ કલેશ-સંકલેશ-મોહમાયા-રાગાદિના તોફાનોનું ઉદ્ભવસ્થાન છે આ જ ગેરસમજ. જ્યારે આ ગેરસમજ દૂર થશે, એ કાળ આપણા સંસારનાટકનો અંતિમ અંક હશે.

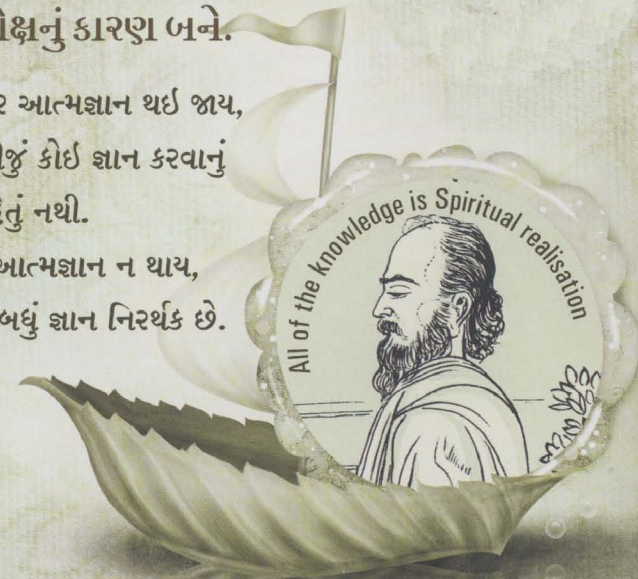
શંકા :- ‘હું આત્મા છું’ એવી સાચી સમજ તો મળી ગઈ છે. તો ય હજી સંસારનો છેડો દેખાતો નથી. એનું શું કારણ?

સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે

જ્ઞાન તે છે, જે મોક્ષનું કારણ બને.

એક વાર આત્મજ્ઞાન થઈ જાય,
ત્યારે બીજું કોઈ જ્ઞાન કરવાનું
બાકી રહેતું નથી.

પણ જો આત્મજ્ઞાન ન થાય,
તો બીજું બધું જ્ઞાન નિરર્થક છે.

नाहं देहो न मे देहः
हुं शरीर नथी, मारुं शरीर नथी.

Who
am
I
?

સમગ્ર સંસારના સર્વ દુઃખોનું મૂળ કાંઈ હોય,
તો એ છે આત્માનું અજ્ઞાન.

આ દુઃખને દૂર કરવાનો

એક માત્ર ઉપાય છે - આત્માનું જ્ઞાન.

સમાધાન :- ‘સાચી સમજ’ કોને કહેવાય? એ પહેલા બરાબર સમજવું પડશે. આત્માના પ્રત્યેક પ્રદેશમાં ઓળઘોળ થયેલી પરિણતિ એનું નામ સાચી સમજ. અંતઃકરણમાં અસ્થિમજજા બનેલું આત્મજ્ઞાન એનું નામ સાચી સમજ. કોઈ માણસ આ શરીરનું માથું કાપી નાખતો હોય એમાં આપણને આપણું કાંઈ જ કપાતું ન લાગે એનું નામ સાચી સમજ.

આ જ સાચી સમજને આધારે ગજસુકુમાલ મુનિએ અંગારાની વેદનાને પૂર્ણ સમતા અને પ્રસન્નતાથી સહી લીધી હતી. સજ્ઞાયકારે તેમની આ સમ્યક્ સમજને વાચા આપી છે -

બળે નહીં મારું કંઈ, બળે બીજાનું એહ રે;
પડોશીની આગ માંહિ, આપણું અલગું ગેહ રે.

પડોશીનું ઘર ભડકે બળે, તો ય એમાં આપણું કાંઈ બળતું નથી. કારણ કે તેનું ઘર અને આપણું ઘર જુદું છે. તે જ રીતે શરીર બળે, તેમાં મારું કાંઈ જ બળતું નથી. કારણ કે શરીર જુદું છે, અને હું જુદો છું. આ અન્યત્વ ભાવનાની પરિણતિનો આધાર છે આત્મજ્ઞાન.

अकल कला घट मे घरी

એક વાર આ અકળ કળાનું સંવેદન થાય, એટલે મમતાથી પૂર્ણપણે મુક્તિ મળી જાય. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં નમિરાજર્ષિની આ જ પરિણતિને શબ્દસ્થ કરી છે -

मिहिलाए डज्झमाणीए ण मे डज्झइ किंचण

મિથિલા નગરી બળે, એમાં મારું કાંઈ જ બળતું નથી. વર્ષો સુધી જે નગરીનું આધિપત્ય ભોગવ્યું. જે નગરીના યોગ-ક્ષેમ કર્યા. જે નગરીની પ્રજાનું પિતાની જેમ પાલન કર્યું. જે નગરીની રક્ષા ખાતર કદાચ યુદ્ધો પણ કર્યા. જે નગરીના પ્રજાજનો દ્વારા પોતાનો જય જયકાર સાંભળ્યો. જે નગરીના સ્વામિત્વના કારણે સમૃદ્ધિની છોળોમાં આળોટ્યો. એ જ નગરી ભડકે બળી રહી છે, એવું ઇન્દ્ર દેખાડે છે.

આપણે કલ્પના કરી શકીએ? કે ત્યારે નમિરાજર્ષિની મનોદશા કેવી

હોઈ શકે? મમત્વભાવના કેવા તોફાનો ચાલે ! રાગના કેવા તાંડવ ચાલે ! કેવી હાયવોચ... કેવો વિલાપ... કેવો શોક... કેવો ઉકળાટ... પણ ના...

अकल कला घट में घरी

નમિરાજર્ષિના આંતરચક્ષુ ઉઘડી ગયા હતાં. તેમનું અંતઃકરણ અકળ કળાને કળી ગયું હતું. શરીર અને આત્માનો ભેદભાવ તેમને પ્રત્યક્ષ થઈ ચૂક્યો હતો. બાહ્ય સર્વસંબંધોનો આધાર છે શરીર. જ્યારે શરીર મારાથી ભિન્ન છે, ત્યારે એ સર્વ સંબંધીઓ મારાથી ભિન્ન જ હોય એ સાહજિક છે. દાનાદિ પ્રકરણમાં કહ્યું છે -

उद्धृते चर्मणि रोमकूपा कुतो हि तिष्ठन्ति शरीरमध्ये?

એકવાર શરીર પરથી ચામડી ઉખેડી લેવાય, પછી શરીર પર રુંવાટા ટકી શકતા નથી. કારણ કે રુંવાટાનો આધાર હતો ચામડી. એ જ રીતે શરીર સાથે મારો સંબંધ નથી, એટલું જ્ઞાન થાય, એટલે શરીરસંબંધ સર્વ સંબંધો પણ મારા નથી, એવી પ્રતીતિ થાય. આ જ પ્રતીતિનો ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છે આનંદધનજી મહારાજ...

अकल कला घट में घरी

‘હું આત્મા છું’ એવી સમ્યક્ સમજ પ્રગટે, તો શરીર પ્રત્યે પૂર્ણ ઉપેક્ષાભાવ આવે. ‘આત્મજ્ઞાન’ એ ગોખણપટ્ટીનો વિષય નથી. ઉપરછલ્લી તત્ત્વચર્યાનો વિષય નથી, એ તો સ્વાનુભૂતિનો વિષય છે. ‘મને ખરું આત્મજ્ઞાન થયું છે કે નહીં?’ આ શંકાનું સમાધાન આપણે પોતે જ મેળવી શકીએ તેમ છીએ. જરા આત્મનિરીક્ષણ કરીએ. આપણી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કરીએ. માથાનો દુઃખાવો થાય, ત્યારે પીડાની અનુભૂતિ થાય છે? ‘મારું’ માથું દુઃખે છે, એવું સંવેદન

થયા કરે છે? તો એનો અર્થ એ છે કે પરાકાષ્ઠાનું આત્મજ્ઞાન તો નથી જ થયું.

હા, આ સ્થિતિમાં પણ મધ્યમાદિ કક્ષાનું આત્મજ્ઞાન હજી ય સંભવિત છે. શિરોવેદનાની પળોને ફરી સ્મૃતિમાં લાવીએ. આઠ કલાક સુધી માથું દુઃખતું રહ્યું. પીડાની અનુભૂતિ પણ થઈ. પણ વાત આટલેથી ન અટકી. જેટલા જણ સંપર્કમાં આવ્યા, જેટલા જણને આપણે કહી શક્યા એટલા જણને આપણે વસવસા સાથે કહ્યું, “આજે બહુ માથુ દુઃખે છે...” ઈત્યાદિ.

શરીરના રોગોનો કેટલો ખટકો ! એને દૂર કરવાની કેટલી ઝંખના ! એ ન જાય ત્યાં સુધી કેટલો તરફડાટ ! બહુ માર્મિક વાત એ છે કે જે આઠ કલાક શિરોવેદનારૂપ શારીરિક રોગ રહ્યો, એ સમયમાં ક્રોધ-માન-માયા વગેરે આત્મિક રોગો હતા કે નહીં? એનો ખટકો કેટલો? એ રોગોની પીડાની અનુભૂતિ કેટલી? એના દર્દની વ્યથા કેટલી? કેટલા જણને કહ્યું કે, “આજે મને ક્રોધ બહુ સતાવે છે. આજે તો અહંકારે મને હેરાન હેરાન કરી દીધો...” ઈત્યાદિ.

આ આત્મ-નિરીક્ષણ આત્મજ્ઞાનનું માપદંડ છે. શારીરિક રોગોની તદ્દન ઉપેક્ષા અને આત્મિક રોગોની અસહ્ય વેદના હોય તો સમજવું કે આત્મજ્ઞાન હાજર છે. આનાથી વિપરીત પરિસ્થિતિ હોય, એનો અર્થ છે કે એ વ્યક્તિની દશા પેલા નશાબાજ જેવી છે. ‘હું કોણ?’ એનું જ્ઞાન એને નથી. ‘તું હું છું.’ એવી ભયંકર ગેરસમજનો એ વ્યક્તિ ભોગ બની છે. આ ગેરસમજ એટલે જ આત્મ-અજ્ઞાન. આ ગેરસમજનો અસ્ત અને સમ્યક્ સમજનો ઉદય એનું નામ આત્મજ્ઞાન.

अकल कला घट में घरी

એક વાર અંતઃકરણમાં અકળ કળા સ્ફુરાયમાન થાય...

આત્મજ્ઞાનની વાસ્તવિક અનુભૂતિ થાય... ત્યારે કેવા ચમત્કારો સર્જાય છે, જોવું છે?

- કચકચાવીને બાંધેલી વાઘરથી આંખના ડોળા બહાર નીકળી જાય, તો ય વેદના પ્રત્યે લક્ષ્ય ન જાય. • માથે અંગારા મુકવામાં આવે, તો ય ચહેરાની રેખા પણ ન ફરે. • ઘાણીમાં પીલી નાખવામાં આવે, તો ય આનંદમાં કોઈ ઓટ ન આવે. • જીવતે જીવતા ચામડી ઉતારવામાં આવે, તો ય એક રુંવાડું પણ ન ફરકે. • ત્રિશૂળથી વીંધી નાખવામાં આવે, તો ય આત્માનુભૂતિને કોઈ ક્ષતિ ન પહોંચે. • તલવારથી એક ઝાટકે ઘડ અને માથું જુદા કરી દેવાતા હોય, એ ક્ષણે પણ પ્રસન્નતાનું પૂર અકબંધ હોય. • ભૂખી વાઘણ શરીરને ફાડી ખાતી હોય, તે દશામાં ય પોતાનું કશું જ બગડતું ન લાગે.

આ છે આત્માનુભૂતિની દિવ્ય પળો. આ પળોને પૂર્વપુરુષોએ સજ્જાયોની પંક્તિઓમાં કંડારી દીધી છે - યડ યડ ચામડી તેહ ઉતારે મુનિ સમતારસ ઝીલે રે...

‘હું’ અને ‘તું’ નું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય... શરીર પરનો મમત્વભાવ વિલય પામે. એટલે સમતારસની પરિણતિ થયા વિના રહે નહીં. આ સ્થિતિમાં મરણાંત ઉપસર્ગ પણ કેમ ન આવે? સમાધિને કોઈ આંચ ન આવી શકે.

દેહાભિમાને ગલિતે, જ્ઞાનેન પરમાત્મનઃ।

યત્ર યત્ર મનો યાતિ, તત્ર તત્ર સમાધયઃ।।

પરમાત્મા - શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન પ્રગટે, એના દ્વારા ‘હું શરીર છું’ એવી ગેરસમજ દૂર થાય, પછી તો મન જ્યાં પણ જાય, ત્યાં સમાધિ જ સમાધિ છે.

સાધનાનું સર્વસ્વ છે આત્મજ્ઞાન. સિદ્ધિનું રહસ્ય છે આત્મજ્ઞાન. સહજસુખની સરવાણી છે આત્મજ્ઞાન. આ અકળ

કળાને જણાવે છે અંતઃકરણની ઘડિયાળ. શુદ્ધ અનુભવયુક્ત અંતઃકરણ એ આંતરિક ઘડિયાળ છે. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે...

મુજ સો ઘરી ભાવે

મને તો આ આંતરિક ઘડિયાળ જ ગમે છે. બાહ્ય ઘડિયાળમાં મને કોઈ રસ નથી. જેનાથી આત્મજ્ઞાન થાય તે વસ્તુ ઉપાદેય. જેનાથી પરંપરાએ પણ આત્મજ્ઞાન ન થાય, એ વસ્તુ હેય. આંતરિક ઘડિયાળ પ્રત્યે તાત્વિક પક્ષપાત હોય, એ પણ આત્મજ્ઞાનનું કારણ બને છે. એવો તાત્વિક પક્ષપાત કદી નિષ્ક્રિય ન હોય. જો આત્મજ્ઞાન પ્રત્યે સમ્યક્ અભિરુચિ છે, તો એના કારણોનું સેવન સહજપણે થવાનું. તે દિશામાં પુરુષાર્થ પ્રાકૃતિકપણે થવાનો. દેવચંદ્રજી મહારાજે પરમાત્માની સ્તવન કરતાં કહ્યું છે...

રુચિ અનુસારી વીર્ય રે

જે વિષયમાં રુચિ હોય, તે વિષયમાં શક્તિનો વિનિયોગ સહજપણે થાય. જેને આત્મજ્ઞાનની ઝંખના છે, એ શરીર, સ્વજન, સંપત્તિ, સાંસારિક વ્યવહારો... આ બધા પ્રત્યે ઉદાસીન ભાવ ધારણ કરે. અનિવાર્ય સંયોગોમાં શરીરાદિને અનુલક્ષીને પ્રવૃત્તિ કરવી પડે, તો પણ તેનું મન આત્મરમાણ કરતું હોય. એવી દશાના જ આ ઉદ્દગારો છે...

મુજ સો ઘરી ભાવે

અહીં ‘ભાવે’ શબ્દ ખૂબ જ મહત્વનો છે. ‘ભાવે છે’ એટલે ‘ગમે છે’. જે વસ્તુ ગમે છે, તે કરવા માટે કે તેને મેળવવા માટે કોઈની પ્રેરણાની જરૂર પડતી નથી. પુત્રને ભણવું ગમતું નથી, માટે જ શિક્ષક-માતા-પિતા વગેરેને વારંવાર પ્રેરણા કરવી પડે છે. જે ગમે છે, તે વસ્તુની વિસ્મૃતિ પણ સંભવિત નથી. માતાને દીકરો ગમે છે, તો તે કદી પણ દીકરાને ભૂલી

શકતી નથી. જે ગમે છે, તેને મેળવવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય, તો ય માણસ હિંમત હારતો નથી. જે ગમે છે, તે વસ્તુ લાંબા સમય સુધી ન જ મળે, તો ય તે વસ્તુ પ્રત્યે આશુગમો થતો નથી. 'હજી પણ એ વસ્તુ મળી જાય તો સારું', 'હજી પણ એના માટે પ્રયત્ન કરું', એવું સંવેદન થયા કરે છે. આ જ છે આત્મસાધકની અવસ્થા...

મુજ સો ઘરી ભાવે

ન તો એને આત્મસાધના માટે પ્રેરણાની આવશ્યકતા છે કે ન તો એને કદી આત્માની વિસ્મૃતિ થાય છે. ન તો એ કદી હિંમત હારે છે કે ન તો એને આત્મજ્ઞાન પ્રત્યે કદી આશુગમો થાય છે. એ તો સતત ઝંખે છે દેહ-આત્માના ભેદભાવના સાક્ષાત્કારને. એ તલસે છે શુદ્ધ આત્મગુણોની અનુભૂતિને. એ ઉપેક્ષા કરે છે સાંસારિક વ્યવહારોની. જેનાથી આત્માની વિસ્મૃતિ થાય એવા અનુકૂળ વિષયો એને કાંટાની જેમ ખૂંચે છે. પ્રસિદ્ધિ એને સિદ્ધિમાં વિદનભૂત લાગે છે. માન-સન્માન એને મરણાંત ઉપસર્ગ જેવા લાગે છે. આવા સાધકને પણ ન છૂટકે ભોજનાદિ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે, ત્યારે એ પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે કરે એની કલ્પના કરી શકો છો? પ્રશમરતિમાં કહ્યું છે -

અમ્યવહરેદાહારં પુત્રપલવચ્ચ।

તદ્દન વિકટ સંયોગોમાં મુકાયેલા પિતાને ન છૂટકે પુત્રના શબનું માંસ ખાવું પડે, તો એ કઈ રીતે ખાય? એ ખાવામાં એને આંતરિક અભિરુચિ કેટલી હોય? એ ખાતી વખતે એનો સ્વાદ લેવા તરફ એનું કેટલું લક્ષ હોય? મારે આ ક્યાં ખાવું પડે છે... એવો કેટલો બળાપો હોય? અંતર કેટલું રડતું હોય?

બરાબર આ જ રીતે આત્મસાધક ભોજન કરે... પરાણે... ન છૂટકે... આશુગમા સાથે... સ્વાદ વગેરે તરફ

બિલ્કુલ લક્ષ્ય આપ્યા વિના... જલ્દીથી એ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ થઈ જાય એવી વૃત્તિ સાથે. તેમાં પણ જો એક વાર ભોજન લેવાથી પતતું હોય, તો એ બે વાર ભોજન ન જ કરે. બે વાર ભોજન કરવાથી નિર્વાહ થતો હોય, તો એ ત્રણ વાર ન જ ખાય. અરે, કદાચ એને ત્રણ વાર ખાવું જ પડતું હોય, તો ય એ હાલતા-ચાલતા જે-તે તો ન જ ખાય. એનું ભોજન સ્વાદકેન્દ્રિત તો ન જ હોય. પૂ. હરિભદ્રસૂરિમહારાજાએ યોગશતકમાં કહ્યું છે -

વળલેવોવમ્મેળ

જે રીતે ઘા ઉપર મલમ લગાડવામાં આવે, એ રીતે આત્મસાધક ભોજન કરે. ઘા પર મલમ કેટલો લગાડાય? મલમના લપેડા ન કરવાના હોય. માત્ર જરૂર પૂરતો... પ્રમાણસર જ મલમ લગાડાય. એ જ રીતે આત્મસાધક પણ અધ્યાત્મયાત્રાનો નિર્વાહ થાય, એ જ લક્ષ્ય સાથે ઉચિત પ્રમાણ આદિ ઉપરોક્ત કાળજી સાથે ભોજન કરે. માત્ર ભોજનની જ નહીં બાકીની બાબતોમાં પણ આવી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ સહજ બને, ત્યારે કદી શકાય કે આત્મજ્ઞાન પ્રત્યેની અભિરુચિની કક્ષામાં પ્રવેશ થઈ ગયો છે. આનું નામ...

મુજ સો ઘરી ભાવે

આત્મદ્રવ્ય પ્રત્યેની અભિરુચિ, એ પરદ્રવ્ય પ્રત્યેના આશુગમાથી અભિવ્યક્ત થાય છે. જ્યાં સુધી પરદ્રવ્ય પ્રીતિપાત્ર બનતું હોય, ત્યાં સુધી આત્મદ્રવ્યની ખરી અભિરુચિ થઈ નથી. આત્મદ્રવ્યની ખરી અભિરુચિની આ ભૂમિકા હવે અંતિમ કડીમાં સ્પષ્ટ થઈ રહી છે...

आतम अनुभव रस भरी,
यामे और न मावे;
आनंदघन अविचल कला,
विरला कोई पावे...३
रे घरियारी बाउ रे...

આત્મઅનુભવ રસથી આ ઘડી ભરેલી છે. જેમાં બીજી કોઈ વસ્તુનો સમાવેશ થતો નથી. આ આનંદઘનરૂપ નિશ્ચય કળા છે. જેને કોઈ વિરતા જીવો જ પામી શકે છે. ||૩||

આત્મા વિષે કાંઈક સાંભળી લેવું, કાંઈક વાંચી લેવું, કાંઈક બોલી લેવું કે કાંઈક લખી લેવું, એ અલગ વસ્તુ છે. અને આત્મગુણોની શુદ્ધ અનુભૂતિ કરવી એ અલગ વસ્તુ છે. ‘હું’ ની જ ‘હું’ તરીકેની અનુભૂતિ, એનું નામ આત્માનુભૂતિ. આત્માના શુદ્ધ ગુણોનું સંવેદન એનું નામ આત્માનુભૂતિ.

આતમ અનુભવ રસ ભરી

અંતઃકરણની ઘડિયાળમાં આત્મા-નુભૂતિનો રસ ભરેલો છે. અહીં ખૂબ મહત્વનો છે ‘ભરી’ શબ્દ. જેનો અર્થ છે પૂર્ણ. જેટલા અંશે અપૂર્ણતા હોય તેટલા અંશે પરદ્રવ્યની પરિણતિ હોય. અને આ પરિણતિ આત્માનુભૂતિને ડહોળી નાખે છે. દૂધપાકમાં એસિડ પડે તો શું થાય? માટે આત્માનુભૂતિ પૂર્ણ જ હોવી જોઈએ.

સાંસારિક વ્યવહારોમાં કાળા-ઘોળા કરનારા ધર્મક્ષેત્રમાં આવીને સુકૃત કરી જાય, ત્યારે એવી કબૂલાત કરતા હોય છે, કે અમે દૂધમાં અને દહીંમાં બંનેમાં પગ રાખીએ છીએ. વ્યવહારદષ્ટિએ તેમની વાત કદાચ સાચી હશે, નિશ્ચયદષ્ટિએ તો આ વસ્તુ શક્ય નથી. પ્રસ્તુતમાં તો વિચાર કરીએ તો પરપરિણતિનો અંશ પણ હાજર હોય, તો આત્માનુભૂતિ શક્ય નથી. દેવચંદ્રજી મહારાજના હૃદયોદ્ગારો યાદ આવે છે...

પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે તોડે હો... તે જોડે એહ; પરમપુરુષથી સરાગતા, એકત્વતા હો... દાખી ગુણગેહ.

ઋષભ જિનેશ્વર પરમપુરુષ છે. તેમ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય પણ પરમપુરુષ છે. જિનભક્તિના આલંબને પણ પરમાર્થથી તો શુદ્ધ આત્મ અનુભૂતિ તરફ જ જવાનું છે. આ અનુભૂતિનો એક માત્ર ઉપાય અહીં બતાવ્યો છે. અનંત પરદ્રવ્યો પરથી પ્રીતિ ઉઠાવી લેવી અને તેને પરમપુરુષમાં જ પ્રતિષ્ઠિત કરી દેવી. આ અવસ્થામાં શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ પર મમત્વ ન હોય. બીજી કોઈ વસ્તુ સાથે ભાવપ્રતિબંધ ન હોય. જે અવસ્થામાં પરપરિણતિનો અવકાશ જ ન હોય.

યામે ઔર ન માવે

કો’કે મીરાંને પૂછ્યું કે, “તારા દિયરે તને ઝેર આપ્યું હતું, ભલે તું બચી ગઈ. પણ તને એના પર કદી ગુસ્સો આવતો નથી?” મીરાંનો જવાબ અધ્યાત્મયાત્રીઓ માટે આલંબનભૂત છે. મીરાંએ કહ્યું, “પ્રભુપ્રીતિમાં હું એટલી નિમગ્ન છું, કે બીજો કોઈ વિચાર કરવાનો મને અવકાશ જ નથી.”

યામે ઔર ન માવે

આનું નામ પૂર્ણતા. આનું નામ ભરેલાપણું. ઘણું હોવું એ અલગ વાત છે અને બધું હોવું એ અલગ વાત છે. અંગ્રેજીમાં બે શબ્દ છે -

(૧) Donation - દાન (૨) Devotion - સમર્પણ

એકમાં આંશિક આપવાનું છે. છેવટે, અંશ જેટલું પણ પોતાની પાસે રાખી મુકવાનું છે, જ્યારે બીજામાં સંપૂર્ણ આપવાનું છે, પોતાના માટે કાંઈ જ રાખવાનું નથી. આ પદાર્થ પણ સ્થૂલદષ્ટિથી કહ્યો છે. આત્માનુભૂતિના વિષયમાં

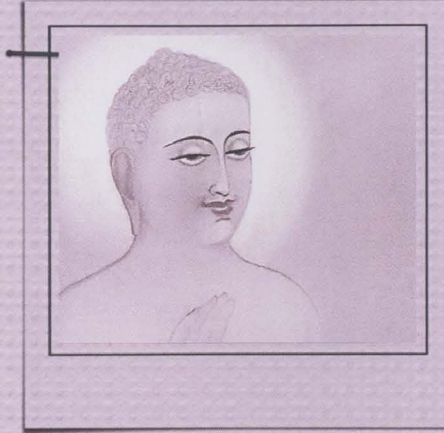

સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિશ્લેષણ કરીએ તો બીજાને = પરને એક અંશ પણ ન આપવો અને પોતાને = આત્માને સર્વસ્વ આપી દેવું, એનું નામ છે આત્માનુભૂતિ.

યામે ઝૌર ન માવે

કોઈ મકાનમાલિકે પોતાના બંગલામાં ચાર રૂમો ભાડે આપી હોય. એમાં પહેલી રૂમનો ભાડૂઆત સમયસર પૂરું ભાડુ પણ આપતો હોય, ઘરકામમાં મદદ પણ કરતો હોય અને બંગલાનું ધ્યાન પણ રાખતો હોય. બીજો ફક્ત ભાડુ આપતો હોય, ત્રીજો ઘણી માંગણી પછી ય પૂરું ભાડુ ન ચૂકવતો હોય, ઉપરથી નડતો હોય. અને ચોથો બિલકુલ ભાડુ ન ચૂકવતો હોય, અને ઉપરથી બંગલામાં બધે ગંદકી કરતો હોય, કોલાહલ કરીને વાતાવરણ કલુષિત કરતો હોય, છાશવારે બંગલામાંથી ચોરીઓ કરતો હોય, એટલું જ નહીં લાગ મળે તો જ્યાં ને ત્યાં આગ પણ લગાડી દેતો હોય. આ ચાર ભાડૂઆતોમાંથી રાખવા જેવા કેટલા? ને કાઢવા જેવા કેટલા? ડાહ્યો મકાનમાલિક શું કરે?

આપણો આત્મા એ બંગલો છે. જ્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય, ત્યાં સુધી એમાં કોઈ ને કોઈ તો રહેવાના. એમાં કોને રાખવા? એ આપણે નક્કી કરવાનું છે. તેમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ

પહેલા ભાડૂઆત જેવા છે. તેમને સ્થાન આપીએ તેનું સર્વશ્રેષ્ઠ વળતર તેઓ આપે છે. આત્મપરિણતિની રક્ષા પણ કરે છે. અને આત્મોન્નતિમાં સિંહફાળો પણ આપે છે.

બીજા ભાડૂઆતના સ્થાને છે આહાર આદિની અનિવાર્ય પ્રવૃત્તિઓ. તેમને સ્થાન આપીએ એટલે તેઓ અધ્યાત્મયાત્રાની સાનુકૂળતા ઊભી કરી આપે છે. શ્રમાણજીવનનો વિચાર કરીએ, તો ભિક્ષાયર્યા આદિ પ્રવૃત્તિઓ પણ અધ્યાત્મયાત્રા જ છે. ગૃહસ્થજીવનમાં પણ પૂર્વે કહેલ આત્માભિરુચિ સાથેની

સ્વરસરહિત પ્રવૃત્તિઓ અધ્યાત્મ-યાત્રા બની શકે છે.

ત્રીજા ભાડૂઆતના સ્થાને છે આહારાદિની અનતિ-આવશ્યક પ્રવૃત્તિઓ. જેનાથી અધ્યાત્મયાત્રાનો સમ્યક્ નિર્વાહ તો ન થાય, ઉપરથી તે પ્રવૃત્તિઓ

અધ્યાત્મયાત્રામાં નડતરરૂપ બને.

ચોથા ભાડૂઆતના સ્થાને છે તદ્દન નિરર્થક અને અનર્થકારક પરપ્રવૃત્તિઓ. જેને સ્થાન આપવાથી કોઈ લાભ તો નથી થતો, ઉપરથી તેઓ આત્મભૂમિને ખેદાન-મેદાન કરી જાય છે. એમાં ઠેર ઠેર ગંદવાડ કરે છે. કષાયોની આગ લગાડે છે, વિષયાસક્તિનો કોલાહલ કરે છે. બસ, આ જ ઓણે આપેલું વળતર.

હવે એક ડાહ્યા મકાનમાલિકની જેમ આત્માએ વિચારવાનું છે, કે આમાંથી કોને સ્થાન આપવું?

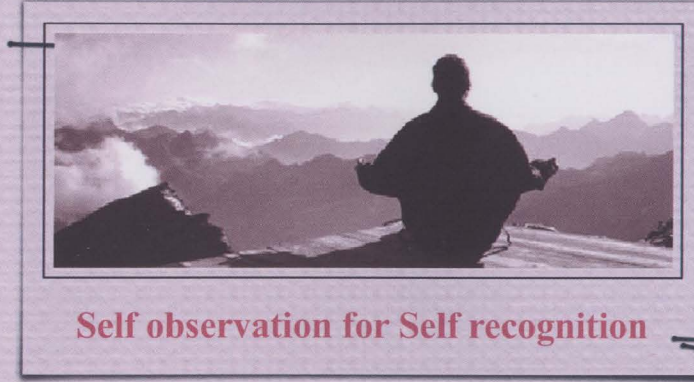

શંકા :- આત્માનુભૂતિની પૂર્ણતા ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે એક અંશ પણ બીજાને ન આપીએ. સર્વસ્વ પોતાને જ ફાળવીએ. તો પછી બીજા કોઈને પણ સ્થાન આપવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહે છે?

સમાધાન :- આત્માનુભૂતિની પૂર્ણતાનો અર્થ છે શુદ્ધોપયોગ. આત્માનું લક્ષ્ય તો એ જ છે. પણ શુદ્ધોપયોગની પ્રાપ્તિ ત્યારે જ થાય, કે જ્યારે ઘાતી કર્મોનો ક્ષય થાય. આ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ માટે પહેલા શુભોપયોગ જોઈએ. શુભોપયોગની સિદ્ધિ માટે આત્મભૂમિમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મને સ્થાન આપવું અનિવાર્ય છે.

દેહો ય પુગ્ગલમઓ
આહારાઈહિં વિરહિઓ ન ભવે।
શરીર પુદ્ગલમય છે.
એ આહાર આદિ વિના ટકી
શકતો નથી. શરીર એક સાધન
છે. સાધ્યસિદ્ધિ માટે તેની
આવશ્યકતા છે. માટે તથાવિધ
અનિવાર્ય પ્રવૃત્તિઓને પણ સ્થાન આપવું પડે છે.

ઔચિત્ય એ સર્વ સાધનાઓની આધારશિલા છે. સ્વ-ભૂમિકાને અનુરૂપ આત્મસાધના કરે, એ સ્વ-ભૂમિકાનો પણ નિર્વાહ કરી શકે અને ઉચ્ચતર-ભૂમિકાને પણ પામી શકે. પણ આવા ઔચિત્ય વિના સીધા શુદ્ધોપયોગની જ કક્ષામાં બેસવાની વાત કરવી, એ ઉભયભ્રષ્ટ થવા જેવું છે. એમાં ન તો સ્વભૂમિકાનો નિર્વાહ થાય છે, કે ન તો ઉચ્ચતર ભૂમિકાની પ્રાપ્તિની શક્યતા પણ ઊભી થાય છે. જાણે કે અજાણે... એમાં થાય છે આત્મવંચના.

Self observation for Self recognition

હા, જ્યાં શુદ્ધોપયોગ છે, ત્યાં પૂર્ણ આત્માનુભૂતિ છે. એ સિવાય પણ ઉપરોક્ત ઔચિત્યથી આત્માનુભૂતિ સંભવિત છે, કારણ કે શુભોપયોગમાં જે 'પર'નો પ્રવેશ થાય છે, એ સ્વપરિણતિનો વિનાશક નથી પણ સ્વપરિણતિનો ઉપષ્ટંભક છે. માટે...

યામે ઔર ન માવે

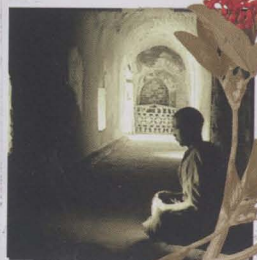
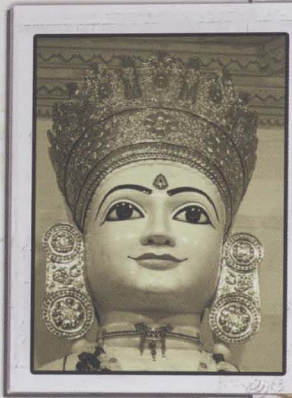
શુભોપયોગની ભૂમિકાએ 'ઔર'નો અર્થ નિરર્થક અને અનર્થક પરપ્રવૃત્તિ કરી શકાય. પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું, કે આ મુખ્ય આત્માનુભૂતિ નથી, ગૌણ છે. મુખ્ય આત્માનુભૂતિ તો તેરમે-ચૌદમે ગુણસ્થાનકે અને સિદ્ધાવસ્થામાં સંભવે છે. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ ધર્મપરીક્ષામાં આત્માનુભૂતિની પરાકાષ્ઠાનું વર્ણન કર્યું છે -

જલહિંમિ અસંખોભે
પવણાભાવે જહ જલતરંગા।

પરપરિણામાભાવે જેવ વિયપ્પા તયા હંતિ।।૧૭।।
કા અરતી આણંદે કે વ ત્તિ વિયપ્પણં ણ જત્થુત્તં।
અણ્ણે તત્થ વિયપ્પા પુગ્ગલસંજોગજા કત્તો?।।૧૮।।

જેમ પવન ન હોય, ત્યારે સમુદ્ર ક્ષોભાયમાન નથી હોતો, તેથી ત્યારે પાણીના મોજાઓ ઉદ્ભવતા નથી. તે રીતે શુદ્ધ આત્માનુભૂતિની અવસ્થામાં વિકલ્પોનું પણ ઉત્થાન થતું નથી. અરતિ શું છે? કે રતિ શું છે? આ વિકલ્પો પણ જ્યાં નથી, ત્યાં પુદ્ગલસંયોગજન્ય અન્ય વિકલ્પો તો ક્યાંથી હોઈ શકે?

Let's *enjoy* an overbody experience

यामे और न मावे

જ્યાં પરપરિણતિનો પડછાયો પણ નથી, એનું નામ શુદ્ધ સ્વાનુભૂતિ. સદ્બોધચંદ્રોદય નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે -

सर्वभावविलये प्रयाति यत्

શુદ્ધ આત્માનુભૂતિ ત્યારે જ શક્ય બને કે જ્યારે સર્વ પરભાવોનો વિલય થઈ જાય, આત્માસાધકને નથી તો કોઈ ઉત્પાદન કરવાનું કે નથી તો કોઈ આચાત કરવાની. ઓણે તો જેટલું 'પર' પ્રવેશી ગયું છે, એને વિદાય આપવાની છે. બાહ્ય ભાવોનો વિલય કરવાનો છે. આટલું થાય એટલે આ દશા આવ્યા વિના રહે નહીં...

आतम अनुभव रस भरी
यामे और न मावे

આત્માનુભૂતિનો રસ એ સુવર્ણસિદ્ધિના રસ કરતાં પણ અનેકગણો મૂલ્યવાન છે. સુવર્ણસિદ્ધિનો રસ લોઢાના ભંગારને સુવર્ણના પૂંજમાં ફેરવી શકે છે. આત્માનુભૂતિનો રસ આત્માને પરમાત્મા બનાવી શકે છે. લોઢાના ભંગાર કરતા પણ અશુભ છે અનાદિકાલીન દોષોથી મલિન આત્મા. તો સુવર્ણના પૂંજ કરતાં ય અનેકગણા પ્રભાવશાળી છે પરમાત્મા. આ છે પરમાત્મતત્ત્વ. એનું સ્વરૂપ શું છે? તથા એ સુલભ છે કે દુર્લભ એ વાત હવે અંતિમ પંક્તિ જણાવી રહી છે...

आनंदघन अविचल कला,
विरला कोई पावे.

પરમાત્મા એ આનંદઘન છે. નક્કર આનંદથી પૂર્ણ છે. એ આનંદને દુનિયાના કોઈ સુખ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. પંચસૂત્રમાં કહ્યું છે -

गिरुवमसुहसंगया

સિદ્ધ ભગવંતોનું સુખ નિરુપમ હોય છે. જેની કોઈ ઉપમા ન આપી શકાય, તેનું નામ નિરુપમ. કોઈ આદિવાસીને જંગલમાંથી મુંબઈ જવાનું થાય. ત્યાં એ ડોલર એરિયામાં ફરી આવે. પાછા આવ્યા બાદ તેના સ્વજનો તેને પ્રશ્ન કરે કે મુંબઈ કેવું? તેના રહેઠાણો વગેરે કેવા? તો એ શું કહી શકે? જંગલમાં એવી કોઈ વસ્તુ જ નથી કે જેને મુંબઈના મકાનો વગેરે સાથે સરખાવી શકાય. એ જ રીતે સિદ્ધના સુખને અહીંના કોઈ સુખ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. અરે, અહીંના ઉત્કૃષ્ટ સુખને બમણું કરો... ચાર-આઠ-દશ ગણું કરો, તો ય એ સિદ્ધ = શુદ્ધ આત્માના સુખને આંબી શકે તેમ નથી. એને સો ગણું... હજાર ગણું... લાખ ગણું... કરોડ ગણું કરો તો ય શુદ્ધ આત્માના સુખની તોલે ન આવી શકે, આનું નામ આનંદઘન.

આ તો બાળજીવોને સમજાવવાની વાત થઈ. બાકી આગમસૂત્ર તો ત્યાં સુધી કહે છે...

સુરગણસુહં સમગં સવ્વદ્વાપિંડિયં જઈ હવિજ્જા।
ન ય પાવઙ્ મુત્તિસુહંડણંતાહિં વગ્ગવગ્ગૂહિં।।

સર્વ દેવોના દિવ્ય સુખને ભેગું કરવામાં આવે. એ સુખ માત્ર વર્તમાનનું જ નહીં પણ અતીત સર્વ સમયોનું પણ ભેગું કરવાનું, ભવિષ્યના સર્વ સમયોનું ભેગું કરવાનું. અર્થાત્ સર્વ દેવોના વર્તમાન સુખને ભૂતકાળના અનંત અનંત અનંત સમયો + ભવિષ્યકાળના અનંત અનંત અનંત સમયો સાથે ગુણવાનું. એનો જે ગુણાકાર થાય. એ અઘઘ સુખ પણ સિદ્ધિના સુખની = શુદ્ધ આત્માના સુખની સામે સાવ જ વામણું છે.

હવે શું કરવું? ચાલો, એ સુખનો વર્ગ (સ્કવેર) કરીએ, આવા અઘઘ વર્ગ થાય, તો ય એ શુદ્ધ આત્માના સુખ જેટલું ન થઈ શકે. ફરી એનો પણ વર્ગ કરો... એનો ય વર્ગ... આ રીતે હજાર વાર... કરોડ વાર... અસંખ્ય વાર... અનંત વાર વર્ગ કરો, તો ય એ સિદ્ધિના સુખને ન આંબી શકે. આવું કલ્પનાતીત છે સિદ્ધિનું સુખ. આવો નિરુપમ છે શુદ્ધ આત્માનો આનંદ. આનું નામ આનંદઘન. પાંચ અક્ષરનો આ શબ્દ આવા અગાધ અભિધેયનો અભિવ્યંજક છે.

આ આનંદઘન અવિચલ કલા છે. નિશ્ચલ કળા છે. આ કળામાં કદી પણ પરિવર્તન થતું નથી. સાંસારિક સુખ ચંચળ છે. કઈ ક્ષણે આ સુખ દુઃખમાં પલટાઈ જશે, એ કહેવું મુશ્કેલ છે. આગલી ક્ષણના ચક્રવર્તીઓ પછીની ક્ષણે સાતમી નરકમાં પહોંચી ગયાં છે. દિવ્ય સુખની છોળો વચ્ચે મહાલતા દેવો પછીની જ ક્ષણે ઉકરડામાં આળોટતા પશુના પેટે ઉત્પન્ન થયા છે. રાજા ને મહારાજાઓ મરીને સીધા અશુચિના કીડા

બન્યા છે. અધ્યાત્મસારમાં કહ્યું છે...

પરાધીનં શર્મ ક્ષયિ વિષયકાઙ્ક્ષૌઘમલિનં,
ભવે ભીતિસ્થાનં તદપિ કુમતિસ્તત્ર રમતે।
બુધાસ્તુ સ્વાધીનેઽક્ષયિણિ કરણૌત્સુક્યરહિતે,
નિલીનાસ્તિષ્ઠન્તિ પ્રગલિતભયાઽઽધ્યાત્મિકસુખે।।

સાંસારિક સુખ પરાધીન છે, નશ્વર છે, વિષયતૃષ્ણાઓથી મલિન છે, માટે દુઃખમિશ્રિત છે. વળી એ સુખ મળે, ત્યારે ય મન ભયભીત હોય છે, તો ય દુર્બુદ્ધિને એ સુખમાં રસ પડે છે. સન્મતિસંપન્ન જીવોને તો આધ્યાત્મિક સુખ જ ગમે છે, કારણ કે આ સુખ સ્વાધીન છે, અક્ષય છે, ઇન્દ્રિયોની ઉત્સુકતાથી-વિષયતૃષ્ણાથી રહિત છે. અને આ સુખ જવાનો કદી પણ કોઈ ભય નથી કારણ કે આ સુખ નિશ્ચલ છે.

આનંદઘન અવિચલ કલા

હાપણ શેમાં? નિત્ય ખાતર અનિત્યની ઉપેક્ષા કરવામાં. શાણપણ શેમાં? નિશ્ચળ ખાતર ચંચળને ગૌણ કરવામાં. બુદ્ધિમત્તા શેમાં? ધ્રુવની પ્રાપ્તિ માટે અધ્રુવના ત્યાગમાં. જે આનાથી વિપરીત કરે, એના માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે...

યો ધ્રુવાણિ પરિત્યજ્ય, અધ્રુવં પરિષેવતે।
ધ્રુવાણિ તસ્ય નશ્યન્તિ, અધ્રુવં નષ્ટમેવ ચ।।

જે ધ્રુવને (નિત્યને) છોડીને અધ્રુવની ઉપાસના કરે છે. એનું નિત્ય પણ નાશ પામે છે. અર્થાત્ નિત્યને પ્રાપ્ત કરવાનું એનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. અને અનિત્ય તો આમે ય નાશ પામેલું જ છે.

મોક્ષ તો કદાચ આજે નહીં થાય.

પણ લક્ષ્ય તરીકે મોક્ષને નિશ્ચિત કરી દેવાનું કામ તો આજે પણ શક્ય છે. પ્રવૃત્તિ ચાહે કોઈ પણ કરવી પડે, પણ મન તો હંમેશા મોક્ષમાં જ રમતું હોય.

આનંદઘન અવિચલ કલા

આ કળા ક્યારે આપણને વરમાળા પહેરાવે એ કદાચ આપણા હાથની વાત ન હોય, પણ આ જ ક્ષણે આપણે આ કળાને વરી જઈએ, એ તો આપણા હાથની જ વાત છે ને? આ અવિચળ કળાને પામનારા વિરલા હોય છે, એવી જે વાત આનંદઘનજી મહારાજે કરી છે, તે તદ્દન યથાર્થ છે, કારણ કે આ કળાને વરનારા પણ વિરલા જ હોય છે. જ્ઞાનસારમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે -

સ્તોકા હિ રત્નવણિજઃ સ્તોકાશ્ચ સ્વાત્મસાધકાઃ॥

જેમ રત્નના વેપારીઓ થોડા જ હોય, તેમ આત્મસાધકો પણ થોડા જ હોય છે.

સી.એ.નું રિઝલ્ટ સેંકડે એકાદ-બે ને પાસ કરતું હોય, તો એના અભ્યાસ માટે કેવો પુરુષાર્થ કરવો પડે છે?

આનંદઘન અવિચળ કળાને વિરલા જીવો જ પામે છે. વિરલા એટલે rare, એનું રિઝલ્ટ કરોડે એક પણ નથી. અરે, અસંખ્યે એક પણ નથી. તો એમાં પાસ થવા માટે કેવો પુરુષાર્થ કરવો પડે? બધેથી ધ્યાન ઉઠાવીને આ ‘અવિચળ કળા’માં ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે... શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના આવિર્ભાવ માટે આંતરિક અભિલાષાનો ઉદય થાય... એના જ પ્રભાવે આત્મમાલિન્ય કરનાર સર્વ વિભાવો પ્રત્યે તીવ્ર અરુચિ ઉત્પન્ન થાય... તેથી વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મની ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ ભૂમિકા પર આરોહણ થાય... સાથે સાથે જ સમ્યક્ આચારો સહજપણે આત્મસાત્ થાય, ત્યારે એ વિરલાઓમાં આપણું સ્થાન આવી શકે.

લક્ષ્ય નિશ્ચિત છે, માર્ગ નિશ્ચિત છે... હવે બસ, પગ ઉપાડો... અવિચળ કળા ક્યારની ય આપણી પ્રતીક્ષા કરી રહી છે.

જિનાજ્ઞાવિરુદ્ધ લખાયું હોય, તો મિચ્છામિ દુક્કડમ્.

॥ અર્હમ્ ॥

Get in... Go on...
wish you all the best.

CATCH IT, WHICH LASTS FOREVER.

જે ધ્રુવને (નિત્યને) છોડીને અધ્રુવની ઉપાસના કરે છે, એનું નિત્ય પણ નાશ પામે છે. અર્થાત્ નિત્યને પ્રાપ્ત કરવાનું એનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી અને અનિત્ય તો આમેય નાશ પામેલું જ છે.

A misunderstanding is *'Time is passing'*

An understanding is *'I am passing'*

આધ્યાત્મિક આનંદની પ્રાપ્તિ માટે,
આત્માનુભૂતિની દિશામાં પ્રગતિ કરવા માટે,
સુખ-શાંતિ-સમાધિની પરિણતિ માટે
એક પરિશીલનીય પ્રબંધ